

Türkiye’de İhracata Yönelik Devlet Yardımları Üzerine Bir Değerlendirme: Kuru Meyve ve Mamulleri Sektörü Örneği

Şule AZAK¹

Gamze SANER²

Öz

Firmaların iç pazara olan bağımlılığının azaltılması ve rekabet güçlerinin artırılmasında ihracat, önemli rol oynamakta ve ülke ekonomisi için döviz kazandırıcı faaliyetlerin başında gelmektedir. Devlet yardımları, firmaların ihracata yönelik faaliyetlerini üretim, pazarlama ve tanıtım aşamalarında destekleyerek rekabet gücü kazanmalarını sağlamaktadır. Bu çalışmada, tarım sektörünün ihracatına yönelik devlet yardımlarına ilişkin mevzuatı incelemek ve ihracatçı firmaların farkındalık ile bu yardımlardan yararlanma durumlarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın birincil verileri Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği’ne bağlı kuru meyve ve mamulleri sektöründeki 61 firmadan anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırma sonuçları, firmaların %50’sinden fazlasının sağlanan desteklerin farkında olmadığı ve bu desteklerden yararlanmadıklarını ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Kuru meyve, İhracat, Devlet yardımları, Farkındalık, Türkiye

An Assessment on the State Aids towards Exports in Turkey: A Case Study of Dry Fruit and Products Sector

Abstract

Export plays a very important role for firms to reduce their dependency in the domestic market and to increase their competitiveness and it is the most important exchange earning activity for the country's economy. The aim of the government aids is to provide the firms competitiveness gain by supporting their export-oriented activities at the stages of production, marketing and promotion. The aim of the study was to provide summary information by examining the legislation, application procedures and principles of export support within the scope of government aid towards export, the awareness and utilization of exporting firms in the agricultural sector. The aim of this study was to examine the legislation of the state aid through the agricultural sector's export and to reveal the awareness and utilization status of exporter firms. From this point of view; A survey study has been conducted for 61 firms in the dry fruits and products sector connected to Aegean Exporters' Associations General Secretariat and it has been determined that more than 50% of these firms are not aware of or do not benefit at all.

Keywords: Dried fruit, Export, State aids, Awareness, Turkey

JEL: Q10, Q17, Q19

Geliş Tarihi (Received): 08.06.2018

Kabul Tarihi (Accepted): 17.12.2018

¹ Dr., Sorumlu yazar (Corresponding author), Ege Üniversitesi, İzmir, sule_azak@hotmail.com

² Prof. Dr., Ege Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, İzmir

1. Giriş

Devlet yardımları Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşları tarafından ekonomik faaliyet gösteren firma, sektör veya işbirliği kuruluşlarına verilen doğrudan veya dolaylı katkılar olarak bilinmektedir. Devlet yardımları, büyümeyi hızlandırma, rekabet üstünlüğü yaratma ve ihracatı artırma, yatırımları teşvik etme, işsizliği azaltma, ekonomiyi canlandırma, tanıtımları güçlendirme, çevrenin korunmasına katkı sağlama gibi nedenlerle devletlerin vazgeçemeyecekleri müdahale araçlarından biridir.

Türkiye geneli ihracat rakamları 2017 yılı itibarıyla, 157 milyar \$ civarındadır. Türkiye’de tarımın toplam ihracattaki payı %13.5 olarak belirlenmiştir (TİM, 2017; TÜİK, 2017). Kuru Meyve ve Mamulleri İhracatçıları Birliği 1939 yılından beri tarım sektöründe faaliyet gösteren en eski birliklerinden biridir. 2017 yılında Türkiye geneli kuru meyve ihracatı bir önceki yıla göre miktar bazında %12’lik artışla 493221 ton olarak, değer bazında ise %1 düşüşle 1 milyar 282 milyon \$ olarak gerçekleştirilmiştir (EİB, 2017).

"İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı" ihracatın Avrupa Birliği (AB) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) yükümlülüklerine uygun olarak yürütülmesi ve desteklenmesi amacıyla 1994 yılında hazırlanmış olup bugüne kadar gelişmiş ve batılı ülkelerin gerek uygulamalarına paralel olarak ve gerekse ihracatın yapılması koşuluna bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. GATT hükümleri; 1948’den 1995 yılına kadar sanayi mallarında kurallar belirlemiş olup, bu mallarda uluslararası ticareti serbestleştirmeyi amaç edinmiştir. GATT’ın 1994 yılındaki son toplantısı "Uruguay Turu" ile alınan kararlar sonucunda tarım sektörü serbestleşme sürecine girmiştir.

Uruguay Turu sonrasında kurulan ve GATT’ın yerini alan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) çerçevesinde Tarım Anlaşması imzalanmış ve anlaşma 01.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir (WTO, 1995). Böylece tarım

sektöründe ihracat destekleri uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı" 27/12/1994 tarih, 94/6401 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’na istinaden alınmıştır.

Bu karar ile "kalkınma planları ve yıllık programlardaki toplumsal ve ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla yapılacak faaliyetlerin, uluslararası kuruluşlara olan yükümlülüklerle aykırılık oluşturmayacak yöntemlerle desteklenmesi" amaçlanmıştır.

Bu kararın yürütülmesine ilişkin her türlü düzenlemeyi yapmaya, Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu yetkilidir. Bu karar kapsamında sağlanacak devlet yardımları için gerekli olan kaynak ise genel bütçe içerisinde yer alan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan karşılanmaktadır.

Türkiye’de ihracatçı birliklerine üye, vergi numarasına sahip gerçek (şahıs) ve tüzel kişilerin ihracat yapmalarında herhangi bir engel olmamasına rağmen, destek mevzuatı kapsamında şahıs şirketleri ihracat desteklerinden faydalanamazlar. Türk Ticaret Kanunu (TTK) madde 124’te belirtilen (Ticaret şirketleri; kolektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif) ihracatçı firmalar ürün ihracatının desteklenmesi açısından T.C. Ticaret Bakanlığı resmi sitesinde yer alan "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı"na yönelik düzenlenen "İhracat Destekleri"nden yararlanabilmektedir.

Türkiye’de kullanılan ihracat desteklerine ödenen tutar yıllar itibarıyla artış göstermiş olsa da 2016 yılında kullanılan ihracat destek tutarı 566 milyon \$ olup toplam ihracat tutarı içindeki payı %0.4 tür (TİM, 2017).

Bu çalışma ile Türkiye’de tarım sektöründe faaliyet gösteren ihracatçı firmaların yararlanabilecekleri güncel ihracat destekleri hakkında anlaşılması kolay özet bilgiler sunmak, ihracatçı firmaların bu desteklere olan farkındalıklarını ölçmek ve ne ölçüde yararlandıklarını değerlendirmek amaçlanmıştır.

2. Önceki Çalışmalar

Konu ile ilgili önceki çalışmalar incelenmiş, devlet yardımları ve ihracat destekleri hakkında yapılan en yeni literatür bildirişleri Tablo 1’de özetlenmiştir. Bu sayede literatür bildirişlerine ait içerik ile çalışmada T.C. Ticaret Bakanlığı resmi sitesinde yer alan ihracat desteklerine ilişkin 2006-2017 yılları arasındaki T.C. Resmi Gazete’tebliğ ve Bakanlar Kurulu Kararlarından derlenen özet bilgiler karşılaştırılmıştır.

Tablo 1’de yer alan literatür bildirişlerinden, Mert (2017) tarafından yapılan tez çalışması dışındaki diğer çalışmaların güncel ihracat desteklerini içermedikleri anlaşılmış olup, çalışma ile karşılaştırma imkanı bulunamamıştır.

Mert (2017) tarafından yapılan çalışmada ise gerek mal ve gerekse hizmet ihracatı yapan firmaların faydalanabileceği destek ve teşviklerin tümünü kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Bu çalışma ise ihracatçı firmaların yararlanabilecekleri yürürlükteki güncel ihracat destekleri hakkında özet bilgiler vermesi açısından önemlidir. Önceki çalışmaların hiçbirinde tarım sektörü ele alınmamış olup, çalışma bu boşluğu dolduracağı için önemlidir. Ayrıca bu çalışma tarım sektöründe faaliyet gösteren firmaların ihracat desteklerine yönelik farkındalık ve yararlanma durumlarının belirlenmesi açısından da oldukça önemlidir.

Tablo 1. Literatür bildirişleri

Yazar	Yayın Yılı	Çalışmanın Adı
Şimşek ve Yazıcı	2004	İhracat Teşviklerinin Etkinliğini Ölçmeye Yönelik Bir Analiz: Bilecik ve Eskişehir Örneği
Özpençe	2006	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Yönelik Devlet Yardımları: Türkiye ve Avrupa Birliği Uygulamaları
Çelik	2007	Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Verilen İhracat Desteklerine ve Ekonomiye Etkisi (Kayseri Örneği)
Kocatepe	2007	Devlet Yardımlarının Firmaların Rekabet Gücü Üzerine Etkisi
Soylu	2008	Devlet Yardımları ve Ekonomik Etkinlik: Avrupa Birliği ve Türkiye’deki Sistemi
Kahraman	2009	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin İhracata Yönelik Devlet Yardımları
Satan	2010	Türkiye’de Devlet Yardımları ve Avrupa Birliği Sistemine Uyumu
Akgündüz	2010	İhracatta Devlet Yardımları ve Muhasebeleştirilmesi
Sapmaztürk	2013	Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının İşletmelerin İhracat Performansı Açısından Değerlendirilmesi
Işık	2014	Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Devlet Yardımlarının İzlenmesi ve Denetimi
Alata	2014	Devlet Yardımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi
Mert	2017	Türkiye’deki İhracat Destekleri

3. Materyal ve Yöntem

Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği’ne bağlı tarım sektöründe faaliyet gösteren yedi Birlik bulunmaktadır.

Çalışmanın materyalini Kuru Meyve ve Mamulleri İhracatçıları Birliği’ne üye ihracat desteklerinden yararlanabilecek, Türk Ticaret Kanunu 124. maddesine istinaden kurulmuş

(ticaret şirketleri; kollektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketler) şirketler oluşturmaktadır. Çalışmada, tamsayım örneklem yöntemi kullanılmış olup, Kuru Meyve ve Mamulleri Birliği’nde faaliyet gösteren 181 üye şirkete mail yoluyla online anket çalışması Ege İhracatçı Birlikleri aracılığıyla ulaştırılmıştır. 63 üye anket sorularının tamamını yanıtlayarak bu çalışmaya katılmışlardır.

Katılımcıların ihracat desteklerine olan farkındalığını ölçmek için Tablo 2’de görülen her bir destek sorusu için haberdar olup olmadıkları, yararlanıp yararlanmadıkları yönünde, çoktan seçmeli sorular sorulmuş ve ihracatçıların destekler hakkındaki düşünceleri alınmıştır. Sunulan seçenekler;

- Haberim yok
- Haberim var, hiç kullanmadım
- Yararlandığımız bir destek mevcut haliyle devam etmeli
- Yararlandığımız bir destek, ancak uygulamada bazı sorunlar var
- Bu destek programı yerine alternatif destek programı geliştirilmelidir.

Tablo 2. İhracata yönelik devlet yardımları kararına yönelik hazırlanan ihracat destekleri

İhracat Destekleri	Karar / Tebliğ No	İhracat Destekleri	Karar / Tebliğ No
Yurt dışında fuar düzenlenmesine ve değerlendirilmesine ilişkin tebliğ	2009/5 no.lu tebliğ	Türk ürünlerinin yurtdışında markalaşması, Türk malı imajının yerleştirilmesi ve Turquality’nin desteklenmesi	2006/4 no.lu tebliğ
Sektörel nitelikli uluslararası yurt içi fuarların desteklenmesine ilişkin karar	2014/4 sayılı karar	Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi yardımlarına ilişkin karar	2016/16 sayılı karar
Pazara giriş belgelerinin desteklenmesine ilişkin karar	2014/8 sayılı karar	Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi yardımlarına ilişkin karar	2016/16 sayılı karar
Yurt dışı birim, marka ve tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi	2010/6 no.lu tebliğ	Pazar araştırması ve pazara giriş desteği	2011/1 no.lu tebliğ
Tasarım desteği hakkında tebliğ	2008/2 no.lu tebliğ	Uluslararası rekabetçiliğin desteklenmesi (UR-GE)	2010/8 no.lu tebliğ

4. İhracat Destekleri Özet Bilgi

4.1. Yurt dışı fuarlara katılım desteği

Destek kapsamı: İhracatçı birliklerine üye firmalar için kullanılan destekler olup firmalar bireysel olarak da yararlanabilmektedir.

Yararlananlar: Türk Ticaret Kanunu hükümleri 124. madde çerçevesinde kurulmuş ihracatçı birliğine üye şirketler ile Türkiye’de yerleşik sektörel dış ticaret şirketleri (SDŞ), üretici/imalatçı organizasyonları yararlanabilir.

Başvuru mercii: İhracatçı Birlikleri’dir.

Başvuru süresi: Fuarın bitiş tarihini izleyen en geç üç aydır.

Tablo 3’de belirtilen “Hedef Ülke” desteği; ihracatın ülke ve pazar olarak nitelenen ülkelere ihracatın artırılması için her yıl belirlenen 15 hedef ülkeye düzenlenecek fuarlara iştirak eden katılımcılara %50 yurt dışı fuar destek oranına ek 20 puan ilave destek sağlanmasıdır.

Yurt dışı fuarlara “Bireysel Katılım” desteğinde ise katılımcıların, nakliye ve stant harcamaları ile fuarı düzenleyenlere ödenen boş alan kira bedeli verilir. Şöyle ki kiralanacak boş alan 50 m² kadar ise firmanın en çok 2 temsilcisi, 50 m²’nin üstünde ise en çok 3 temsilcinin ekonomi sınıfı gidiş-dönüş ulaşım bedelinin %50’si 15 bin \$’a kadar desteklenmektedir.

Tablo 3. Yurt dışı fuarlara milli katılım desteği

Katılımcı Firma Desteği	Fuar Türü	Destek Oranı (%)	Hedef Ülke Destek Oranı (%)	Üst limit (\$)
Fuar Katılım Desteği	Genel Ticaret ve Türk İhraç Ürünleri Fuarı	50	70	10000
	Sektörel Fuar	50	70	15000
Prestijli Fuar	Sektörel Fuar	50	50	50000

4.2. Sektörel nitelikli uluslararası yurt içi fuarlara katılım desteği

Destek kapsamı: Yurt içi ihtisas fuarlarının dış dünyaya tanıtımının yapılması ve söz konusu fuarlara uluslararası katılımın artırılması amacı ile 30 bin TL üst limite kadar firmaların fuara katılımında alan ve stant harcamalarının %50'si bu destek kapsamında verilmektedir.

Yararlananlar: Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde kurulmuş, ihracatçı birliğine üye şirketler, TOBB tarafından adlarına yurt içinde fuar düzenleme yetkisi verilen organizatör şirketler arasından Bakanlıkça belirlenen koşulları sağlayan sektörel nitelikli uluslararası yurt içi fuarları düzenleyenlerdir.

Başvuru merci: İhracatçı Birlikleri

Başvurusu süresi: Fuarın bitiş tarihinden itibaren en geç üç aydır.

4.3. Pazara giriş belgelerinin desteklenmesi

Bu destekten firmalar bireysel olarak faydalanmaktadır. Pazara giriş belgelerinin desteklenmesi iki ayrı destek kapsamında incelenmektedir

Destek 1. Pazara giriş belgeleri desteği

Destek kapsamı: Şirketlerin, yurtdışı pazara girişte zorunlu olarak aranan veya pazara girişte avantaj sağlayan akredite edilmiş kurum/kuruluşlardan alınan belge, sertifika, test, analiz raporları destek kapsamındadır (Tablo 4).

Yararlananlar: TTK. 124. maddesinde belirten şirketler, Türkiye'de sınai ve ticari faaliyette bulunan şirketler faydalanmaktadır.

Başvuru mercii: İhracatçı Birlikleri

Başvurusu süresi: Belge, sertifika ve raporun verildiği tarihten itibaren 6 aydır.

Tablo 4. Pazara giriş belgeleri desteği

Destek türü	Destek konusu	Destek oranı (%)	Destek üst limiti (\$)
Pazara giriş	Pazara girişte aranan belge ve sertifikalar : Helal Belgesi, Hijyen Sertifikaları IFS Food Sertifikası, ISO 14001, 14064, 22000, 27001, 50001 Belgeleri, İyi Tarım Uygulamaları BRC Sertifikası vb.	50	Şirket başına yıllık 250000
Test / Analiz Raporu	Raporlar		
Tarım analizi	Tarım analizleri (aflatoxin, pestisit vb.)		

Destek 2. Küresel tedarik zinciri projeleri desteği

Destek kapsamı: Şirketlerin üretim ve ihracatlarını artırmak, küresel tedarik zincirine daha etkin bir tedarikçi olarak katılımlarını sağlamak amacıyla, Bakanlıkça onaylanan sadece bir projelerine ilişkin giderler 2 yıl süresince toplam 1 milyon \$ kadar desteklenmektedir (Tablo 5).

Yararlananlar: Türkiye'de sınai ve/veya ticari faaliyette bulunan şirketler, hammaddeleri ara malına ve nihai ürünlere çeviren üreticiler ve dağıtıcılarıdır.

Başvuru mercii: İhracatçı Birlikleri

Başvuru süresi: Projede belirtilen giderlerin ilişkin harcama belgelerinin ödeme tarihinden itibaren 6 aydır.

Tablo 5. Küresel tedarik zinciri projeleri desteği

Desteklenen Kalemler	Destek oranı (%)
Makine, ekipman ve donanım alımı	50
Yurtdışı ofis-depo harcamaları	50
Yazılım alımı	50
Eğitim, danışmanlık ve müşteri ziyaretleri	50
Sertifikasyon, test/analiz, ürün doğrulama harcamaları	50

4.4. Yurtdışı birim marka ve tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi

Firmaların ve işbirliği kuruluşlarının yurtdışında gerçekleştirdikleri tanıtım faaliyetleri, yurtdışında açtıkları birimlerinin kira giderleri ve marka tescili giderleri desteklenmektedir.

Destek 1: Yurtdışı birim kira marka tescil ve tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi

Destek kapsamı: Yurtdışında gerçekleştirilen tanıtım, marka tescil giderleri ve mal ticareti yapmak amacıyla yurtdışında açılan birimlere ilişkin kira giderleri Bakanlık tarafından desteklenmektedir (Tablo 6).

Başvuru mercii: İhracatçı Birlikleri
Yurtdışı onay mercii: Ticaret Müş./Ataşeliği

Yararlananlar: Türkiye’de yerleşik, sınai ve ticari veya ticari faaliyette bulunan şirketler ile işbirliği kuruluşlarıdır.

Destek süresi: Her bir ülke için en fazla 4 yıl yararlandırılmaktadır.

Tablo 6. Yurt dışı birim kira marka tescil ve tanıtım desteği

Katılımcı Firma Desteği	Kira*		Marka Tescil	Tanıtım
	Sınai ve Ticari Şirketler / İşbirliği Kuruluşları	Ticari Şirketler	Sınai ve Ticari Şirketler / Ticari Şirketler	Sınai ve Ticari Şirketler / İşbirliği Kuruluşları
Destek Oranı (%)	50	40	50	60
Destek üst Limiti (Miktar Barajı, \$)	Mağaza		50.000	Kira desteği alan birime bağlı ise:
	120000	100000		150000
	Ofis, showroom, depo ve reyon			Yurt dışı marka tescile bağlı ise:
	100000	75000		250000

*Şirketler en fazla 25 adet yurt dışı birimi için desteklenmektedir.

Destek 2: Türkiye ticaret merkezleri katılım desteği

Türkiye Ticaret Merkezleri (TTM), Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM)’nin Türkiye’de kurduğu şirketi veya TİM ile diğer işbirliği kuruluşları (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İhracatçı Birlikleri, Ticaret/Sanayi Odaları, Organize Sanayi Bölgeleri, İşveren Sendikaları, vb.) ortaklığında kurulabilmektedir (Tablo 7).

Destek kapsamı: Yurtdışında tek başına birim açma olanağı bulunmayan Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde kurulmuş şirketler ile bu şirketlerle organik bağı bulunan yurt dışında yerleşik şirketler veya şubelerinin bürokrasi, yüksek maliyetler ve güvenlik sorunları vb. nedeniyle pazara girişin zor olduğu coğrafyalara ulaşma olanağı sağlanmasıdır.

Başvuru mercii: Ticaret Bakanlığı
Başvuru süresi: 5 yıldır.

Tablo 7. Türkiye Ticaret Merkezleri (TTM) katılım desteği

TTM	Satın Alma	Kira	İstihdam	Tanıtım	Kurulum Dekorasyon
Destek Oranı (%)	60	50	50	60	60
Destek Tutarı (\$)	6000000 (bir defa)	1000000 (yıllık)	500000 (10 kişi/yıllık)	300000 (yıllık)	300000 (TTM başına)

4.5. Tasarım desteği

Destek kapsamı: Firmaların endüstriyel tasarım ve inovasyon kapasitelerini arttırmak, ihracata dönük katma değerli ürün üretmeleri amacıyla uygulanacak projeler bu kapsamdadır. (Tablo 8).

Yararlananlar: Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde kurulmuş, ihracatçı birliğine üye şirketler ile tasarım şirketleri veya tasarım ofisleri ile firmaların tasarım ve ürün geliştirme projeleri desteklenir.

Tablo 8. Tasarım desteği

Destek türü	Destek konusu	Destek oranı (%)	Üst Limiti (\$)
İstihdam Desteği	İstihdam edilen tasarımcı, modelist ve mühendislerin brüt maaşları	50	1000000
Alet, Teçhizat, Malzeme ve Yazılım	Alet, teçhizat, malzeme ve yazılım giderleri	50	250000
Seyahat ve Web Sitesi Üyelikleri	Seyahat ve web sitesi üyeliğine ilişkin giderler	50	-

4.6. Türk ürünlerinin yurtdışında markalaşması, Türk malı imajının yerleştirilmesi ve Turquality'nin desteklenmesi

Destek kapsamı: Türkiye’de ticari ve/veya sınai faaliyette bulunan şirketlerin ürünlerinin markalaşması amacıyla faaliyetlere ilişkin giderler ile ihracatçı birliklerinin Turquality programı kapsamında firmalara yurtiçinde ve yurtdışında markalaşma sürecinde vereceği desteklere ilişkin harcamalardır (Tablo 9).

Yararlananlar: İhracatçı birlikleri, üretici dernekleri, üretici birliklerinin sektörlerinin yurtdışında tanıtımı amacıyla gerçekleştirecekleri harcama giderleri, kurumsal ve finansal anlamda belirli bir düzeye ulaşmış ticari ve sınai şirketlerin başvuruları kabul edilmektedir. Turquality kapsamına alınan firmalar başka destekler için başvuruda bulunamazlar

Başvuru mercii: Ticaret Bakanlığı

Yurtdışında onay yeri: Ticaret Müs./Ataşeliği veya Konsolosluk

Başvuru süresi: 6 aydır.

Destek miktarı: Şirketler %50, İhracatçı birlikleri limitsizdir.

Destek süresi: 4 yıl (Marka destek programı), 5 yıl (Turquality destek programı)

4.7. Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi desteği

Destek kapsamı: Tarımsal ürünlerin uluslararası piyasalarda rekabet gücünün ve ihracat potansiyelinin artırılmasını amaçlamaktadır.

Yararlananlar: Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi uygulamasından, ihracatçı/imalatçı ve ihracat bağlantılı sözleşmeli tarım yapmış üreticiler yararlanabilir.

İhracat iade uygulaması: Para Kredi Koordinasyon Kurulunca yayımlanan 2016/16 no.lu karara istinaden hazırlanan listede yer alan ihrac ürünlerine ait iade hükümleri geçerlidir.

Başvuru için özel durum: 5 kg (dahil) altında ambalajlar ve Tescilli Türk Markası ibaresi ile ihrac edilen zeytin ve zeytinyağı ve 1 kg (dahil) altında ambalajlar ve Tescilli Türk Markası ibaresi ile ihrac edilen bal ile ilgili müracaatlar için T.C. Ticaret Bakanlığı Bölge Müdürlüklerine bağlı Ürün Denetmenleri Grup Başkanlığından “ihracat iadesine ilişkin durum tespit tutanağı” ile bal için ayrıca ilgili laboratuvar tarafından düzenlenen doğrudan İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği’ne gönderilecek olan “doğal arı balı analiz belgesi” aranır. Meyve suyunda ise ürün denetim elemanları tarafından başvuru yapılmaktadır.

Başvuru mercii: İhracatçı birlikleri

Başvuru süresi: Fiili ihrac tarihi itibarıyla 1 yıl içinde başvuru yapılması gerekmektedir.

4.8. Pazar araştırması ve pazara giriş desteği

Destek 1:Yurt dışı pazar araştırması desteği

Destek kapsamı: Yeni ihrac pazarları bulmak ve yurt dışı pazarlar hakkında bilgi sağlamak, potansiyel alıcılara iş görüşmeleri yapmak amacıyla yurt dışı pazar araştırması gezilerine ilişkin giderler bu destek kapsamındadır. Destek limiti toplamda 5 bin ABD Dolarını geçemez (Tablo 10).

Başvuru mercii: Ticaret Bakanlığı/Bölge Müdürlüğü aracılığıyla

Yararlananlar: Türkiye’de sınai ve/veya ticari faaliyette bulunan şirketler yararlanabilir.

Başvuru süresi: başvuru ödeme belgesi tarihinden itibaren en geç altı aydır.

Tablo 9. Marka ve TURQUALITY desteği*

Destek türü	Destek konusu	Destek oranı ve üst sınır
Tanıtım desteği	Şirketlerin destek kapsamına alınan markaları ile TİM, ihracatçı birlikleri, üretici derneklerinin destek kapsamına alınan projeleri	%50 <i>Turquality programı</i> limitsiz <i>Marka programı</i> 400 bin \$/yıl
Marka patent tescil	Şirketlerin patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım tesciline ilişkin harcamaları ile destek kapsamına alınan markalarının yurtdışında tescili ve korunmasına ilişkin giderleri	%50 <i>Turquality programı</i> limitsiz <i>Marka programı</i> 50 bin \$/yıl
Danışmanlık desteği	Şirketlerin uluslararası pazarlarda rekabet avantajını artırmak üzere alacakları ve 2006/4 sayılı tebliğin 2.ek'inde belirtilen danışmanlıklara ilişkin giderleri	%50 <i>Turquality programı</i> 600 bin \$/yıl <i>Marka programı</i> 300 bin \$/yıl
Tasarımcı/aşçı/şef istihdam desteği	Şirketlerin destek kapsamına alınan markalı ürünleri ile ilgili olarak istihdam edilen/endüstriyel ürün tasarımcısı desteği	%50 <i>Turquality programı</i> 5 kişi- limitsiz <i>Marka programı</i> 3 kişi- 200 bin \$/yıl
Sertifikasyon desteği	Çevre kalite ve insan sağlığına yönelik teknik mevzuata uyum sağlanabilmesi kalite, hijyen, çevre belgeleri ile insan can, mal emniyeti ve güvenliğini gösterir işaretlere ilişkin danışmanlık dahil her türlü giderleri	%50 <i>Turquality programı</i> limitsiz <i>Marka programı</i> 50 bin \$/yıl
Kira desteği	Şirketlerin destek kapsamına alınan markalı ürünlerine yönelik olarak yurtdışında gerçekleştirecekleri reyon, showroom kira, kurulum, dekorasyon giderleri	%50 <i>Turquality programı</i> Kira desteği limitsiz, kurulum/dekorasyon birim başı azami 200 bin <i>Marka programı</i> kira/dekorasyon 200 bin \$/yıl
Franchise desteği	Destek kapsamına alınan markaları ile ilgili olarak franchise vermeleri halinde, dekorasyon ve kira giderleri	% 50 <i>Turquality programı</i> 5 yıllık destek süresi <i>Marka Programı</i> 2 yıl süresince 50 bin \$/yıl, kurulum/dekorasyon mağaza başına 50 bin \$
Pazar araştırması desteği	Pazar araştırması çalışması ve raporlarına ilişkin giderleri	% 50 <i>Turquality programı</i> limitsiz <i>Marka Programı</i> 100 bin \$/yıl
Gelişim yol haritası	Şirketlerin desteklerden yararlanabilmesi için; kapsamdaki markalarına ve ilgili destek dönemine ilişkin olarak, Bakanlık tarafından yetkilendirilen danışmanlık şirketlerince gerçekleştirilecek Gelişim Yol haritası çalışmasını yaptırmaları zorunludur.	% 75 <i>Turquality ve Marka programı</i> ilgili destek dönemi için en fazla 200 bin \$

*Mal ihracatı yapan tüm sektörler ve gastronomi sektörü için

Tablo 10. Yurt dışı pazar araştırması desteği

Destek Konusu	Destek Oranı (%)	Destek Üst Limiti (\$)
Ulaşım	70	Ekonomi Sınıfı olmak Şartıyla Limitsiz
Araç Kiralama	70	Günlük 50
Konaklama	70	Günlük 150/kişi başı

Destek 2: Sektörel ticaret heyeti ve alım heyeti desteği

Bu teşvik firmalara yönelik olup, firmalar odalar aracılığıyla faydalanmaktadır. Bakanlığın koordinasyonunda sektörel ticaret heyeti ile alım heyeti programlarına ilişkin giderler %50 oranında ve program başına en fazla 150 bin \$'a kadar desteklenir. Söz konusu heyet, hedef ve öncelikli ülkelere yönelik ise bu destek oranı %60'a yükselir. Desteklenen kalemler ulaşım, konaklama, tanıtım ve organizasyon giderleridir.

Destek 3: Rapor, danışmanlık ve yurtdışı şirket alım desteği

Bu teşvikten firmalar ve odalar faydalanmaktadır. Uluslararası şirketlerden, kuruluşlardan satın alınan rapor ve danışmanlık hizmetlerine ilişkin giderler şirketler için %75 oranında ve yıllık 500 bin \$'a kadar desteklenir.

Destek 4: E-ticaret sitelerine üyelik desteği

Bu teşvikten firmalar bireysel olarak faydalanmaktadır. Son tüketiciye yönelik olmayan e-ticaret sitelerine üyelik giderleri için şirketler %70 ve yıllık en fazla 10 bin \$'a kadar desteklenir. Site başına yıllık en fazla 2 bin \$ tutarında destek verilmektedir.

4.9. Uluslararası rekabetçiliğin geliştirilmesinin desteklenmesi (URGE)

Destek kapsamı: Uluslararası rekabetçiliğin geliştirilmesinin desteklenmesi ile Türkiye'de yerleşik şirketlerin, uluslararası arenada rekabetçiliğini ve ihracatını artırmak için işbirliği kuruluşları, en az 10 ve en çok 30 şirketi kümeleme ile bir araya getirerek, URGE kapsamında şirketlerin sektörel olarak yurtdışına açılmalarını sağlamak amacıyla projeler yürütmektedir. Proje maliyetlerinin %75'i bakanlık tarafından, %25'i ise projeye katılan firmalar tarafından karşılanmaktadır

Başvuru mercii: Ticaret Bakanlığı

Yararlananlar: İşbirliği kuruluşları; Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İhracatçı Birlikleri, İl Ticaret ve/veya Sanayi Odaları, Organize Sanayi Bölgeleri, Endüstri Bölgeleri,

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Sektörel Üretici Dernekleri, Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) ile imalatçıların kurduğu dernek, birlik ve kooperatiflerdir.

5. Bulgular

Bu bölümde Ege İhracatçı Birlikleri Kuru Meyve ve Mamulleri Sektörüne bağlı firmalara yönelik uygulanan anket çalışmasına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. İhracat desteklerine yönelik yapılan anket çalışmasının yanıtlanma oranı %34.8'dir. Çalışmaya katılan ve anket sorularının tamamını yanıtlayan ihracatçı firmaların %87.3'ünü küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) oluşturmaktadır. Bu işletmelerin %44.4'ü mikro ölçekli işletmeler (10 işçiye kadar), %19'u küçük ölçekli işletmeler (10-49 işçi), %23.8'i orta ölçekli (50-250 işçi) işletmelerdir. Firmaların % 12.7'sinin işçi sayısı 250'den fazla olup büyük işletmeler kapsamında yer almaktadır. Ayrıca ankete katılan ihracatçı firmaların %77.8'ini İzmir'de faaliyet gösteren firmalar oluşturmaktadır.

Çalışmanın bulguları iki bölüm altında incelenmiş olup, ilk olarak firmaların destekler hakkındaki farkındalık ve yararlanma durumları belirlenmiştir. İkinci bölümde ise firmaların destekler hakkında görüşleri ile bakanlık ve bağlı buldukları birlikten ihracat destekleri hakkındaki talepleri belirlenmiştir.

5.1. Firmaların ihracat desteklerine yönelik farkındalık ve yararlanma durumu

Türk Ticaret Kanununda yer alan şirketlerin İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararına istinaden yürürlükteki, tarım sektöründe faaliyet gösteren firmaların yararlanabileceği ihracat destekleri hakkında yöneltilen sorulara verdikleri yanıtlar ve desteklere yönelik farkındalık ve yararlanma durumlarına ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 11'de belirtilmiştir. İhracatçı firmaların %47.7'sinin yurtdışı fuarlara katılım desteğini hiç kullanmadıkları belirlenmiş, bu destek dışındaki diğer tüm ihracat desteklerini ise firmaların %50'den fazlasının hiç kullanmadıkları anlaşılmıştır.

Tablo 11. İhracatçıların ihracat destekleri hakkındaki düşünceleri

Destek Adı	Haberim yok		Haberim var hiç kullanmadım		Mevcut haliyle devam etmeli		Uygulamada sorunlar var		Alternatif destek programı geliştirilmeli	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yurtdışı fuarlara katılım	3	4.8	27	42.9	19	30.2	13	20.6	1	1.6
Pazara giriş/belge/sertifika, test/ analiz raporu	17	27.0	24	38.1	14	22.2	7	11.1	1	1.6
Pazara giriş/tarım analizi	31	49.2	17	27.0	5	7.9	7	11.1	3	4.8
Pazara giriş/küresel tedarik	39	61.9	19	30.2	-	-	1	1.6	4	6.3
Marka ve tanıtım faaliyetleri	18	28.6	41	65.1	2	3.2	1	1.6	1	1.6
Tasarım	30	47.6	30	47.6	1	1.6	-	-	2	3.2
Turquality	16	25.4	45	71.4	1	1.6	1	1.6	-	-
Yurtiçi ihtisas fuarlarına katılım	16	25.4	33	52.4	11	17.5	3	4.8	-	-
Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi	16	25.4	22	34.9	14	22.2	9	14.3	2	3.2
Pazar araştırması/ ulaşım konaklama vb.	13	20.6	26	41.3	16	25.4	6	9.5	2	3.2
Pazar araştırması/ sektörel ticaret ve sektörel alım heyeti programı	26	41.3	30	47.6	6	9.5	-	-	1	1.6
Pazar araştırması/ rapor ve şirket alım	32	50.8	26	41.3	3	4.8	-	-	2	3.2
Pazar araştırması/e-ticaret sitelerine üyelik	23	36.5	27	42.9	8	12.7	2	3.2	3	4.8
Uluslararası rekabetçiliğin geliştirilmesi (UR-GE)	36	57.1	22	34.9	2	3.2	2	3.2	1	1.6

5.2. Firmaların ihracat desteklerine yönelik taleplerinin belirlenmesi

Ege İhracatçı Birlikleri'ne bağlı üye kuru meyve ve mamulleri sektöründeki firmaların ankete katılan yetkilileri, ihracata yönelik devlet yardımları kararına istinaden kullanabilecekleri ihracat destekleri hakkında taleplerini bildirmişlerdir. Destek uygulama ve esasları hakkında Genel Sekreterliğe ve Bakanlığa iletilmesi istenen talepler aşağıda belirtilmiştir;

-Bilgilendirme toplantısı veya seminer düzenlenerek destekler hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi,
 -Destekler hakkında olabilecek değişiklik ve yeniliklerden en kısa sürede haberdar edilmesi,
 -Destek başvuru ve ödeme süreçleri oldukça zor ve uzun olduğu için prosedürün basitleştirilmesi, online işlemlere ağırlık verilmesi,

-Desteklere ait uygulama esaslarına örneklerle açıklama yapılarak, açıklayıcı ve örnek dokümanlara yer verilmesi,
 -Şahıs şirketlerinin destekten faydalanabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması,
 -Destek yararlanma sürelerinin kısıtlı olması nedeniyle, özellikle tanıtım ve-faaliyetleri ile ilgili destek başvurularına ek sürelerin getirilmesi,
 -Tarım ürünlerinde Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmalarının gözden geçirilmesi, rekabet şansı yaratılacak önlemler alınması,
 -İadeler ve destek ödemelerinin ihracata başlama aşamasında ihracatçılara ödenmesi,
 -"SSK ve Maliye Borcu Yoktur" yazılarının sistemden online sorgulanarak, evrak israfının önüne geçilmesi,
 -Ham tarım ürünlerinde de ihracat iadesinin ödenmesi,

-Yurtdışı fuarlara milli katılım bedelinin, bireysel katılım bedelinden yüksek olmasının önüne geçilecek gerekli düzenlemelerin yapılması,
-Yurtdışı fuar organizasyonlarının (stant dekorasyon ve ışıklandırmalar vb.) daha özenli ve gösterişli hazırlanmasıdır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı'na istinaden hazırlanan, T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen İhracat Destekleri, Tebliğ ve Bakanlar Kurulu kararı bazında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

İhracata yönelik devlet yardımları mevzuatı kapsamında tarım sektöründeki firmaların kolaylıkla faydalanabileceği ihracat destekleri belirlenmiş ve özet bilgiler tablolarla zenginleştirilerek sunulmuştur.

Çalışmada, firmaların ihracatlarını arttırabilmeleri, yurt dışında rekabet üstünlüğü yaratabilecekleri katma değeri yüksek Türk markalı ürünlerin dünya pazarında yaygınlaştırılmasını sağlamak amacıyla hazırlanan ihracat desteklerine olan farkındalıkları ve yararlanma durumunu belirlemek amaçlanmıştır. Bu sayede T.C. Para ve Koordinasyon Kurulu kararına istinaden Türkiye'ye döviz kazandırıcı faaliyetlerin arttırılmasına yönelik politikaya katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmada, Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'ne bağlı kuru meyve ve mamulleri sektöründe faaliyet gösteren ticari şirketlere yönelik yapılan anket çalışması ile firmaların ihracat desteklerine olan farkındalıkları ve yararlanma durumları ölçülmüştür. Firmaların yaklaşık %87'si KOBİ'lerden oluşmakta olup %13'ü büyük işletmeler kapsamındadır.

Anket sonuçları değerlendirildiğinde, firmaların genel olarak, %50'den fazlasının bu destekleri hiç kullanmadıkları anlaşılmıştır.

İhracat, döviz kazandırıcı faaliyetlerin başında gelmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu 2017 yılı dış ticaret istatistikleri incelendiğinde ihracatın

ithalatı karşılama oranı %67 olup, ihracatı arttırma faaliyetlerine katkı sağlanması açısından ihracata yönelik devlet yardımlarının ihracat yapan firmalar tarafından yararlanılmasına yönelik çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca firmaların gerek bakanlık gerekse bağlı buldukları birliklerden ihracat destekleri hakkında en çok seminer ve toplantı taleplerinden de anlaşılacağı üzere ivedilikle firmaların desteklerden haberdar edilmeleri ve firmalara uygulama usul ve esasları hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi gerekmektedir. Firmaların sorunlarına odaklanılmalı ve destekleri kullanabilmeleri için çözüm önerileri alınmalıdır.

Çalışma sonunda elde edilen bulgular, Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ile paylaşılarak haberdar edilmiş ve firmaların toplantı ve seminer talepleri iletilmiştir. Ayrıca anket çalışmasına katılan firmalara ihracat destekleri kapsamında tarafımızca hazırlanan özet bilgiler mail yoluyla gönderilmiş olup, faydalanmalarına yönelik katkı sağlanmıştır.

Kaynaklar

Alata, G., 2014. Devlet Yardımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 113s.

Akgündüz, M., 2010. İhracatta Devlet Yardımları ve Muhasebeleştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 153s.

Çelik, F., 2007. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Verilen İhracat Destekleri ve Ekonomiye Etkisi: Kayseri Örneği, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 214s.

Ege İhracatçı Birlikleri, 2017. İhracat Destekleri, İhracata Yönelik Devlet Yardımları Hakkında Özet Bilgiler <http://www.egebirligi.org.tr/destek-devlet-yardimlari.asp>, Erişim: 15.05.2017.

Kahraman, F., 2009. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin İhracata Yönelik Devlet Yardımları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 178s.

- Kocatepe, H., 2007. Devlet Yardımlarının Firmaların Rekabet Gücü Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 208s.
- Mert, S., 2017. Türkiye'deki İhracat Destekleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 191s.
- Işık, M. Ş., 2014. Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Devlet Yardımlarının İzlenmesi ve Denetimi, Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 138s.
- Özpençe, A. İ., 2006. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Yönelik Devlet Yardımları: Türkiye ve Avrupa Birliği Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 209s.
- Satan, T., 2010. Türkiye'de Devlet Yardımları ve Avrupa Birliği Sistemine Uyumu, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 141s.
- Sapmaztürk, C., 2013. Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının İşletmelerin İhracat Performansı Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 138s.
- Soylu, H., 2008. Devlet Yardımları ve Ekonomik Etkinlik: Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Sistem, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 111s.
- Şimşek, M. ve Yazıcı, R., 2004. İhracat teşviklerinin etkinliğini ölçmeye yönelik bir analiz: Bilecik ve Eskişehir örneği, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5(2), 20s.
- T.C. Resmi Gazete, İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı, Sayı: 22168, 11/01/1995 Erişim:20.03.2017
- T.C. Resmi Gazete, Marka ve Turquality Desteği 2006/4 no.lu Tebliğ, Sayı:26177, 24/05/2006, Erişim: 21.04.2017
- T.C. Resmi Gazete, Pazara Giriş Belgelerinin Desteklenmesi Kararı, Sayı: 2014/8, 26.08.2014, Erişim: 21.04.2017
- T.C. Resmi Gazete, Pazar Araştırması Pazara Giriş Desteği 2011/1 no.lu tebliğ, Sayı:27881, 21.03.2011, Erişim: 01.05.2017
- T.C. Resmi Gazete, Sektörel Nitelikli Uluslararası Yurt İçi Fuarların Desteklenmesi Kararı, Sayı:2014/4, 07.08.2014, Erişim: 05.05.2017
- T.C. Resmi Gazete, Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Desteği Kararı, Sayı: 2016/16, 26.12.2016, Erişim: 05.05.2017
- T.C. Resmi Gazete, Tasarım Desteği 2008/2 no.lu Tebliğ, Sayı:2008/4, 01/04/2011, Erişim:05.05.2017
- T.C. Ticaret Bakanlığı, İhracat Destekleri <https://www.ticaret.gov.tr/destekler/ihracat-destekleri>, Erişim:01.07.2017
- T.C. Resmi Gazete, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar, Sayı:20249, 11/8/1989, Erişim: 20.04.2017
- T.C. Resmi Gazete, Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi 2010/8 no.lu tebliğ, Sayı:2010/9, 15/9/2010, Erişim: 05.05.2017
- T.C. Resmi Gazete, Yurt Dışı Birim, Marka ve Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında 2010/6 no.lu Tebliğ, Sayı:2010/7, 11/08/2010, Erişim:05.05.2017
- T.C. Resmi Gazete, Yurt Dışı Birim, Marka ve Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi 2014/3 no.lu tebliğ (Tebliğ No: 2010/6'de Değişiklik), Sayı: 29203, 12/12/2014, Erişim: 05.05.2017
- T.C. Resmi Gazete, Yurt Dışında Gerçekleştirilen Fuar Katılımlarının Desteklenmesine İlişkin 2009/5 no.lu tebliğ, Sayı:27448, 30.12.2009, Erişim: 05.05.2017
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2017. Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, Erişim: 10.03.2017 <http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar>
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2017. Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 Erişim:10.04.2018
- Türk Ticaret Kanunu, 6102 Sayı, 28 Nisan 2010 tarih <http://www.ticaretkanunu.net/ttpk-madde-124/>, Erişim:10.04.2018
- WTO, 1995. Agreement on Agriculture, <http://www.wto.org>, Erişim: 05.05.2017